

Колесник А. В.,

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ В КОНТЕКСТІ РОЗГЛЯДУ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ І.ФРАНКА

У статті аналізуються особливості українсько-єврейської міжкультурної комунікації у Галичині кінця XIX – початку XX століття, відображеної у художній прозі Івана Франка, з урахуванням соціально-історичного контексту.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, Іван Франко, Галичина.

В статье анализируются особенности украинско-еврейской межкультурной коммуникации в Галиции конца XIX – начала XX столетий, отраженной в художественной прозе Ивана Франка, в социально-историческом контексте.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, Иван Франко, Галиция.

In the article features of Ukrainian-Jewish intercultural communication in Halycia at the end of XIX – beginning of XX centuries, depicted in artistic prose of Ivan Franko, are considered in social and historical context.

Key words: intercultural communication, Ivan Franko, Halycia.

У творчості українського письменника Івана Франка (1856 – 1916) знайшла відображення українсько-єврейська міжкультурна комунікація, що відбувалась у Східній Галичині кінця XIX – початку XX століть. Відображення українсько-єврейських взаємин у художніх і публіцистичних творах є складовою єврейської теми у творчості І. Франка, дослідження якої є одним з актуальних напрямків сучасного франкознавства.

Художня творчість і громадська діяльність І. Франка, пов'язані з висвітленням українсько-єврейських взаємин у Галичині, досліджувались науковцями в різних аспектах. Так, Я. Грицак у праці "Пророк у своїй вітчизні" аналізує соціально-історичну ситуацію і стан єврейського питання у Східній Галичині за тих часів, коли формувались погляди молодого І. Франка, акцентуючи увагу на підтримці І. Франком соціалістичних ідей, його активній участі у створенні українсько-польсько-єврейської партії [3, с. 335-364]. Р. Мних у статті "Іван Франко і єврейство у Австро-Угорщині кінця 19 – початку 20 століття" аналізує ставлення І. Франка до єврейства, наголошуючи на важливості дослідження контактів письменника з видатними представниками єврейської культури такими, як В. Фельдман, Н. Бірнбаум, В. Адлер, А. Носсіг, Р. Ляндау, М. Бубер та ін. [8, с. 147-177].

Увагу літературознавців неодноразово привертав роман "Перехресні стежки" і, зокрема, образ Вагмана як речника поглядів І. Франка на єврейську проблематику в Галичині. Так, І. Набитович вважає, що "Іван Франко хоче зрозуміти єврейську душу – душу народу, якого доля занесла на чужину – далеко від історичної батьківщини", а за допомогою образу Вагмана, показаного у романі з величезною силою реалізму, передана рецепція українським письменником душі єврейського народу [9, с. 143-144]. Тієї ж думки щодо реалістичності образу Вагмана дотримується М. Феллер і зазначає, що І. Франко "тонко знав і відчував тогочасне єврейське середовище" [10, с. 47]. Дослідники з української діаспори у Канаді та США також зверталися до осмислення образу Вагмана: І. Лисяк-Рудницький вважає, що у повісті "Перехресні стежки" Вагманом висловлене "найповніше формулювання Франкових думок щодо єврейського питання й україно-єврейських взаємин..." [5, с. 399]; цієї ж точки зору дотримується Л. Луців, зазначаючи, що "Вагман ... хоче здійснювати свою політику співпраці жидів та українців" і що "думки Вагмана – це й думки І.Франка, який і сам співпрацював із жидами під час виборів та своєї кандидатури" [6, с. 532]. Протилежний погляд і сумніви щодо можливості втілення в реальності думок Вагмана висловлює Г. Грабович: "...таке просте маніпулювання сенсаційним сюжетом не обов'язково відображає глибокі структури українсько-єврейських перцепцій. Незважаючи на риторичні та програмні пишномовні тиради Вагмана, чи, навпаки, – саме через них, питання єврейсько-українського співробітництва або хоч взаєморозуміння виринає тут як чиста фантазія чи, в кращому разі, неосяжна мрія" [2, с. 230-231].

Отже, увага дослідників зосереджена на аналізі образу Вагмана як речника поглядів І. Франка щодо стану українсько-єврейських стосунків та їх подальшого розвитку, на дослідженні громадської діяльності І. Франка, пов'язаної з підтримкою міжетнічної взаємодії у Галичині, а також на аналізі контактів письменника з видатними представниками єврейської культури.

Метою дослідження є виявити особливості міжкультурної українсько-єврейської комунікації, відображеної у художній прозі І.Франка, з урахуванням соціально-історичного контексту.

У сучасній філософії поняття "комунікація" визначається як спілкування, що може здійснюватись на міжособистісному, міжкультурному, міжнаціональному рівнях. Комунікація є методологічною парадигмою дослідження щонайширшого спектра етичних проблем. К. Ясперс визначає поняття "комунікація" як співвідношення неповторних екзистенцій, за допомогою чого втілюється людська автентичність [7, с. 262-263]. Саме в такому ключі представляється важливим розгляд комунікації на міжкультурному рівні. Міжкультурне спілкування – це складний багаторівневий процес взаємозв'язку і взаємодії культурних спільнот, культурних груп, окремих представників різних культур [11, с. 262].

У кінці XIX століття етнічна різноманітність Східної Галичини, багатонаціональної провінції Австро-Угорської імперії, де протягом століть поряд з українцями проживали євреї і поляки, а скупченість єврей-

ського населення була однією з найвищих у світі [3, с. 339], створювала умови для розвитку міжкультурної комунікації, яка стала об’єктом уваги І. Франка і знайшла відображення у його творчості.

Можливість спостерігати приклади комунікації між українцями і євреями І. Франко мав ще в дитинстві, коли в його селі з’являлися торговці-євреї, які здійснювали обмін дрібними матеріалами серед місцевого населення. Спогади про таке спілкування письменник наводить у статті “Мої знайомі жида” (1908): “Що при цьому все-таки сильно торгуються, при чому селяни й зокрема селянки ставлять цілком насліпо свої домагання, робить справу досить комічною. У своїй новелі “Boa Constrictor”, німецький переклад якої надруковано у віденській “Arbeiterzeitung”, спробував я змалювати переїзд такого жида-торговця лахами в околиці Дрогобича” [12, с. 339-340]. Письменник запам’ятав ім’я цього торговця з дитинства – Фавель, про якого згодом написав у своїх спогадах: “Це був коло 50-літній худий чоловік, типовий жидівський пролетар, з приязним меланхолійним обличчям. Ми, діти, боялися його дещо, хоча він ніколи не занедавав промовити до нас ласкаво” [12, с. 338]. Згадуючи свої враження від побачених українсько-єврейських стосунків, І. Франко наводить також опис зовнішності, поведінки, ставлення євреїв до не-євреїв, що передає сприймання письменником єврейської культури в цілому, яку він характеризує як “сліди старої культури, давно загублених зв’язків, що тут вириваються” [12, с. 337].

У ряді художніх творів поряд з соціально-економічними проблемами українського населення, переважно більшість якого склали збіднілі, знедолені селяни, знайшли відображення історичні відомості щодо не менш знедолених євреїв, які стали прототипами образів Цика Шуберта (з повісті “Boa constrictor”), Фавля (з оповідання “Тава”), Йойни (з оповідання “Полуйка”), Юдки (з оповідання “Яць Зелепуга”), Йоськи Штерна (з оповідання “До світла!”). У перелічених художніх творах письменник відтворив ситуації, в яких євреї знаходили допомогу і підтримку з боку українського населення.

У Східній Галичині кінця ХІХ століття відбувався значний розвиток промисловості (видобуток нафти) і, відповідно, розвиток сфери соціально-матеріальних відносин (поширення найманої праці, поживлення торгівлі), що спричинило зростання мережі контактів, як міжособистісних, так і між різними прошарками населення і представниками різних культур, конфесій, етносів. Водночас, особливо сильно стала відчутна економічна перевага євреїв над українцями через появу заможних підприємців, власників нафтових копалень, банкірів та поширення лихварства.

І. Франко як активний громадський діяч не міг залишатись осторонь проблем міжкультурних взаємин. Він застерігав, що “економічна нерівність, яка склалась, містить такі факти, як нечесна конкуренція індивідуальна, неперебирання в способах, аби лише вели до цілі, і скрите, але сильне ділання організацій, що лучать економічні інтереси з віросповідними, ті факти занадто відомі всім і зробилися джерелом незадоволення неєврейської людності, а в разі дальшого їх зросту грозять необчисленими небезпеками для краю і для самих євреїв” [16, с. 316].

Власне бачення І. Франка щодо можливих варіантів покращення стосунків і упередження міжетнічного протистояння знаходимо у повісті “Петрії і Довбушуки” та романи “Перехресні стежки”, де особливу роль відіграють образи євреїв Бляйберга і Вагмана як носії нових ідей.

У повісті “Петрії і Довбушуки” (1875) об’єднано різні національні сфери, розірвані в тогочасному галицькому суспільстві, – українців, поляків і євреїв. Символом об’єднання стає один із головних героїв повісті – Ісаак Бляйберг, що прагне до порозуміння та єдності між націями [4, с. 30]. Приклад порозуміння бачимо вже на початку повісті, де йдеться про допомогу Кирила Петрія Ісаакові Бляйбергу, про щире вдячність та готовність Ісаака допомогти Кирилові навзаєм: “Я вам того ніколи не забуду, – говорив жид, – я вам завдячую своє жите, чому я вам не можу лучче віддячитися? Що значит тоє мізерне діло, в котрім к вам хочу помочи? – І то багато значит, мій приятелю, – відповів Петрій, – бо показує ваше щире серце! ...” [13, с. 65]. Бляйберг вирішує присвятити своє життя “помочи і моральному піднесенню” своїх братів, що робить його виключною особистістю. Письменник одразу підкреслює виключність Ісаака: “Петрій, широко отворивши очі, дивився німо на особливого жида. Тії слова задивували його. Йому ніколи не траплялося бачити жида, котрий би чимсь подібним зацікавився” [13, с. 65].

Бляйберг пов’язує перспективи розвитку єврейської спільноти із створенням нового суспільства. Одним із способів досягнення такої мети він бачить у витворенні нової єврейської інтелігенції шляхом надання загальної освіти єврейським дітям: “жидівська інтелігенція може виробитися тільки в новочасній християнській школі, яка, не накидаючи жидівській молодіжці християнства, давала би їй доступ до всього новочасного знання” [14, с. 465].

Про своє навчання спільно з єврейськими дітьми в народній школі села Ясениця Сільна І. Франко згадує у статті “Мої знайомі жида”: “У школі було також двоє жидів, хлопців, синів тамошнього шинкаря, і вони саме були моїми шкільними товаришами. Обидва були кріпкими веселими хлопцями, що почувалися цілком добре в товаристві сільських дітей...”. Такі ж виключно приязні взаємини між українцями і євреями у письменника були і під час навчання в Дрогобицькій гімназії: “Щойно в гімназії мав я нагоду пізнати ближче кількох шкільних товаришів-жидів. У першій черзі називаю Ісаака Тігермана. Це був найкращий математик у нашому класі й ішов через усю гімназію як один із найвизначніших учнів. Це була наскрізь шляхетна натура, щира й поважна у поведінці, при цьому з незвичайно ніжними почуваннями. Ніколи не дозволив він собі на грубий жарт або дотеп, у ньому не було ніякого сліду цинізму, як він виявлявся в найбільшій частині інших учнів, зокрема при пробудженні повноліття. Він тішився також у своїх шкільних товаришів, як і вчителів, загальною пошаною завдяки свому знанню та своїй пильності, вчився приватно по-англійському й по-французькому та приготувався до купецького стану”. І. Франко підкреслює, що “в Дрогобицькій гімназії тоді (1867 – 1875) серед молоді не було можна запримітити ще ніякого сліду якогось національного або конфесійного антагонізму, який тепер сильно вибував наслідком полонізації” [12, с. 341].

В повісті “Петрії і Довбушуки” проти Ісаака Бляйберга, який прагне до порозуміння та єдності між націями, виступає рабин, який вважає старі принципи життя єдиними можливими для євреїв: “нас спасло наше розсіяння по світі, нас спасла окремішність нашого життя, нас спасли наші перекази та писання, наші обряди, нас спасла наша ненависть до переслідувачів, нас спасло наше лукавство з ними а наша єдність зі своїми!” [14, с. 475-476]. Єврейська громада не сприймає розмов і вчинків героя про міжнаціональне порозуміння: “Коб ви чули, яке гучне браво дали слухателі Бляйбергу! Коб ви знали, як в душі кожний сміявся із цілої його бесіди!” [13, с. 162].

Роль Ісаака Бляйберга в повісті “Петрії і Довбушуки” ніби відображувала дійсну ситуацію, в якій перебував сам І. Франко. Так, Я. Грицак відзначає, що “приклади українсько-польсько-єврейської співпраці на соціалістичному ґрунті виглядали аномалією на загальному тлі суспільно-політичного життя у Галичині. Антисемітські настрої заторкнули, зокрема, всі орієнтації всередині русько-українського табору. ...популяризуючи русько-єврейську солідарність, Франко заходив у різку суперечність із панівними настроями” [3, с. 349-350].

Типологічно близький до образу Бляйберга – образ Вагмана з роману “Перехресні стежки”. У романі І. Франко формулює погляди про рівне співіснування української і єврейської націй. Налагодження міжкультурної українсько-єврейської комунікації, прибічником чого виступає Вагман, прямо пов’язується з проблемою асиміляції євреїв. Сам І. Франко підтримував ідею асиміляції в якості “горожанського зрівняння на основі рівних прав і рівних обов’язків” [16, с. 328]. Відхід євреїв від своєї віри і традицій, навпаки, викликали у І. Франка заперечення і осуд, що висловлено Вагманом: “Ви перестали любити своє плем’я, його традицію, перестали вірити в його будучину. З усього національного добра вам лишилося тільки своє “я”, своя сім’я, мов одна тріска з розбитого корабля. За сю тріску ви вцепилися і пробуєте прикермувати її до іншого корабля, знайти іншу батьківщину, купити собі іншу, нерідну матір” [15, с. 389-390].

Вагман повертається до свого національного коріння, прагнучи добра для свого народу. Він пропонує євреям не відрікатися від своєї національності заради асиміляції, а лише змінити спосіб життя серед християн: “...Адже ж можна бути жидом і любити той край, де ми родились, і бути пожиточним, або бодай нешкідливим для того народу, що, хоч нерідний нам, все-таки тісно зв’язаний з усіма споминами нашого життя. Мені здається, що якби ми держалися такого погляду, то й уся асиміляція була б непотрібна. Бо подумайте: чи жадає хто від нас тої асиміляції? Здається, ні. Але зате кожному пожадане, щоб ми були чесними і пожиточними членами тої суспільності, серед якої живемо” [15, с. 392].

У повісті “Петрії і Довбушуки” та романі “Перехресні стежки” відображені існуючі у тогочасному суспільстві проблеми міжкультурних стосунків і запропоновані шляхи їх покращення у суспільстві із збереженням самобутності кожного народу. Герої обох художніх творів, долаючи випробування у боротьбі за реформацію єврейства, шукають шляхи поступу і консолідації українського і єврейського народів. Висловлені у творах міркування не знайшли відгуку у тогочасному суспільстві Галичини. Про власні сумніви І. Франка щодо можливості реалізації своїх ідей можуть свідчити фінали творів, що підкреслюють фантастичність ідеї реформації галицького єврейства: ревний єврей Ісаак Бляйберг виявляється не євреєм, а українцем, діяльність усього життя якого – марною, а помічника знедолених Вагмана вбивають злодії.

Усю складність процесу формування комунікації на міжкультурному рівні можна пояснити з позицій сучасної етики. Так, “налагодження міжкультурної комунікації ґрунтується на здатності людини до спілкування, до прийняття у свій внутрішній світ “надлишкових” щодо нього цінностей і смислів інших Я, буття загалом, і до відповідної цьому перебудови власної суб’єктивності”, що визначається як *відкритість*. Відсутність такої здатності, виключна зосередженість на внутрішніх цінностях і проблемах постає як *замкненість* [7, с. 268-269]. *Відкритість* має важливе значення для здійснення міжкультурної комунікації, поліпшуючи налагодження контактів і гармонізацію відношень [7, с. 270], і пов’язується з поняттям толерантності: “бути толерантним означає бути досить відкритим стосовно іншого Я, представника іншої культури”, що стає важливою передумовою діалогу як механізму внутрішньо- і міжкультурної взаємодії [1, с. 253].

Висновки. І. Франко за допомогою художніх образів і реалістичного відтворення історичної дійсності звернувся до глибокого осмислення єврейської проблематики і показав необхідність розвитку міжкультурної комунікації. Визначено, що українсько-єврейські міжкультурні взаємовідношення у розглянутих творах І. Франка мали суперечливий морально-етичний зміст відповідно до соціально-історичного контексту Східної Галичини кінця XIX – початку XX століть.

У результаті аналізу художніх і публіцистичних творів І. Франка виявлено, що у прикладах українсько-єврейської міжкультурної комунікації відбилися власні враження і спогади автора.

Встановлено, що художні твори І. Франка з єврейською тематикою були спробою здійснити вплив на покращення стану міжкультурної комунікації у суспільстві Галичини та встановити діалог, в якому кожна зі сторін (культур) виявиться відкритою до іншої культури.

Подальше дослідження міжкультурної комунікації в контексті філософії діалогізму дозволить розширити інтерпретаційне поле творчості Івана Франка.

Література:

1. Гатальська С. М. Філософія культури / С. М. Гатальська. – К. : Либідь, 2005. – 328 с.
2. Грабович Г. Єврейська тема в українській літературі XIX та початку XX сторіччя // До історії української літератури / Г. Грабович. – К. : Критика, 2003. – С. 218-236.
3. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886) / Я. Грицак. – К. : Критика, 2006. – 631 с.
4. Гундорова Т. Франко не Каменяря. Франко і Каменяря / Тамара Гундорова. – К. : Критика, 2006. – 352 с.

5. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. / Іван Лисяк-Рудницький – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – 554 с.
6. Луців Л. Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість / Лука Луців. – Нью Йорк – Джерзі Сіті : Видавництво "Свобода", 1967. – 654 с.
7. Малахов В. А. Етика: Курс лекцій / В. А. Малахов. – К. : Либідь, 1996. – 304 с.
8. Мних Р. Іван Франко і єврейство у Австро-Угорщині кінця 19 – початку 20 століття // Франкознавчі студії / Гол. ред. Є. Пшеничний. – Дрогобич : Коло, 2012. – Випуск п'ятий – С. 147-176.
9. Набитович І. Модерністичні тенденції показу образів євреїв та українсько-єврейських взаємин у романі Івана Франка "Перехресні стежки" // Франкознавчі студії / Гол. ред. Є. Пшеничний. – Дрогобич : Вимір, 2001. – Випуск перший – С. 142-147.
10. Феллер М. Про наших великих духом: Есеї з україно Judaїки / М. Феллер. – Львів : Сполом, 2001. – 128 с.
11. Философия. Краткий тематический словарь. – Ростов н/Д : Феникс, 2001. – 416 с.
12. Франко І. Мої знайомі жиди // Франко І. Я. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т. / Упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. – Львів : Каменяр, 2002. – С. 335-347.
13. Франко І. Петрії і Довбушуки // Франко І. Зібрання творів: у 50 т. – К. : Наукова думка, 1978. – Т. 14. – С. 7-244.
14. Франко І. Петрії і Довбушуки // Франко І. Зібрання творів: у 50 т. – К. : Наукова думка, 1979. – Т. 22. – С. 327-490.
15. Франко І. Перехресні стежки // Франко І. Зібрання творів: у 50 т. – К. : Наукова думка, 1979. – Т. 20. – С. 173-462.
16. Франко І. Семітизм і антисемітизм у Галичині // Франко І. Я. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т. / Упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. – Львів : Каменяр, 2002. – С. 313-330.